

УДК 904.23:[069:947.7–25]

Сушко А. О.

КЕРАМІЧНІ ІГРАШКИ З ФОНДІВ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА КИЄВА

Статтю присвячено комплексному аналізу колекції керамічних іграшок X–XIX ст., які зберігаються у фондах Музею історії міста Києва. Під час дослідження виокремлено дитячі іграшки, за їхньою суттю та функціональним призначенням, із загального масиву керамічної пластики. Встановлено, що, пройшовши стадії тотема і божества у процесі економічного та культурного розвитку суспільства, сакральний бік поступився утилітарному, унаслідок відбулося становлення дитячої іграшки в сучасному розумінні. Розроблено хронологію та типологію іграшок, серед яких виділено три типи: образотворчий, шумоутворюючий і господарсько-побутовий. Подано загальну характеристику технології виготовлення виробів. Вперше зібрано та систематизовано колекцію дитячих іграшок, виявлених під час археологічних розкопок на території Києва, які перебувають на зберіганні у фондах Музею історії міста Києва.

Ключові слова: Київ, іграшки, типологія, технологія.

Наукові фонди Музею історії міста Києва містять значну кількість колекцій (26), до складу яких входять керамічні іграшки. Збірка цієї категорії матеріалу становить 98 цілих і фрагментарних форм. Базуючись на функціонально-типологічному методах, можна класифікувати три основні типи іграшок. Образотворчий тип – представлений зооморфними та антропоморфними фігурками; шумоутворюючий тип – брязкальцями та свистунцями; господарсько-побутовий тип – мініатюрним дитячим посудом («монетками»).

Зокрема, є 12 антропоморфних фігурок образотворчого типу, серед яких два вершники, чотири чоловічі та шість жіночих образів. Із 63 іграшок, які належать до шумоутворюючого типу, три писанки та 60 свистунців у вигляді коників, баранців і пташок, дев'ять «монеток» – дитячих посудин, що належать до господарсько-побутового типу, та 14 фрагментів, які важко атрибутувати типологічно. Усі ці вироби виявлено під час розкопок, що проводилися впродовж 1969–2008 рр. на території Верхнього Києва та Подолу [6; 8; 9; 10].

Щодо хронологічних рамок, то вони, в нашому випадку, надзвичайно широкі. Тринадцять іграшок належать до давньоруського часу (X–XIII ст.), одна – до пізньосередньовічного (XIII – середина XVII ст.), чотири – до нового часу (XVIII–XIX ст.) та основна маса, а саме 80 – до раннього нового часу (XVII–XVIII ст.).

Науковий інтерес до іграшки як елементу традиційної культури виник наприкінці XIX ст. й до середини XX ст. тісно пов'язувався з розвитком етнографічної науки та становленням музейної справи. Проте через невелику кількість матеріалу повноцінного дослідження не відбувалося, проблематика розглядалася побічно. В основному, це роботи історико-етнографічного та мистецтвознавчого напрямку, які містять побіжний фактаж наявності подібних предметів серед загалу керамічного масиву при розгляді еволюції кераміки з давніх часів до XX ст. Частково висвітлено способи виготовлення та декорування [17; 18; 24; 28; 29; 41]. Про поширення дитячих іграшок серед гончарного асортименту писали Б. Рибаків, М. Каргер [45; 23].

Першою спробою узагальнити відомості про народні писанки (вони ж дитячі брязкальця, з огляду на можливе функціональне призначення) була робота С. Кульжицького наприкінці XIX ст. Автор у своїй праці надає морфологічний та стилістичний опис колекції писанок [48, с. 47].

На початку XX ст. в «Киевской старине» було надруковано працю священника з Суботова Марка Грушевського «Дитячі забавки та гри усякі». Це досить унікальне дослідження, в якому описано близько сотні іграшок, визначено їхнє місце у побуті, подано численні варіанти назв, наведено способи виготовлення з різних матеріалів [49, с. 120].

Цікавими та важливими в науково-методичному плані є роботи Н. Церетелі та М. Фехнер, в яких автори основну увагу звертають на проблеми розвитку форм та декору дитячих іграшок, а також порівнюють їх із керамічними іграшками з теренів України [58; 52]. Докладно розглянуто технологію виробництва, асортимент іграшок, їхні назви, гончарські терміни та метрологію у працях Л. Дінцеса та Є. Можаяєва [19; 32].

І. Богуславська концентрує свою увагу на семантиці образів і розвитку технології виробництва, яка напряму пов'язана з сакральною сферою [7]. Подібну тематику порушено у працях В. Міщанина та К. Рахно. Останній вперше в етнології й керамології на підставі семантичного аналізу традиційних гончарських звичаїв та обрядів виготовлення посуду реконструював міфопоетичні уявлення слов'ян про процес гончарства; з'ясував семантику видобування й підготовки сировини гончарного виробництва у віруваннях слов'ян; вивчив уявлення гончарів про процес формування глиняних виробів, проаналізував вірування й обрядовість під час цього етапу виробництва [30; 43].

На окрему увагу заслуговує низка праць Т. Макарової, присвячених керамічним полив'яним писанкам [26]. Авторка основну увагу звертає на технологічні аспекти виготовлення поробок, зокрема зосереджується на техніці та засобах орнаментативності.

На початку 1980-х рр. Г. Шовкопляс продовжила справу Т. Макарової – опублікувала колекцію давньоруських писанок та іграшок з фондів Національного музею історії України [61]. Великою заслугою Г. Шовкопляс є залучення до наукового обігу значного масиву нових матеріалів, зокрема зі Старокиївської гори та Киселівки.

За часів незалежності України відродився інтерес до пошуків і вивчення знакових українських речей, отже, знову до поля зору вчених потрапили писанки та іграшки. В цей час виходять праці Т. Кари-Васильєвої та О. Алексюнаса

[21; 1], основною заслугою яких є публікація музейних колекцій різних регіонів України, впровадження та поширення спеціалізованої термінології, а також надання матеріалів для порівняльного аналізу.

Статті В. Тігінюка, Д. Пожоджука, А. Валуша та В. Ткаченка присвячені історичним витокам української писанки. Висвітлюючи це питання, автори зупиняються на давньоруських керамічних писанках як на одній із ключових ланок розвитку українського писанкарства, характеризують технологію їхнього виготовлення та мотиви орнаментів [50; 38; 13; 51].

Цінними дослідженнями є роботи О. Найдена та Л. Герус [33; 14]. Автори показують іграшку в контексті культури, висвітлюють історичні прототипи, прообрази, фольклорні витоки основних образів та сюжетів народної іграшки. Дослідники описують технологію виготовлення іграшок з різних матеріалів, крім того, звертають увагу на функції та семантику цієї категорії виробів.

Існує також низка статей, які присвячені публікації регіональних музейних збірок [2; 11; 12; 15; 16; 20; 22; 37; 57; 59; 64].

Варто зазначити, що погляди етнографів та мистецтвознавців на розвиток писанкарства та виготовлення народної іграшки загалом, як правило, мають суттєвий недолік. Автори вдаються до дуже широкої хронології, шукаючи витоки українського народної іграшки ще в палеоліті. Скоріше за все, подібні висновки роблять через те, що дослідники недостатньо відрізняють товарну керамічну продукцію від індивідуальних виробів, тобто тих, які мали суто сакральне значення та виготовлялися індивідуально.

Тому основним завданням цього дослідження є чітке виокремлення дитячої іграшки, за своєю суттю та функціональним призначенням, із загального масиву керамічної пластики.

Іграшка посідала важливе місце в житті будь-якого суспільства, адже саме з неї починається пізнання світу людиною. Проте, очевидно, первісне суспільство дитячих іграшок не знало, як і племена, що перебували на стадіально низькому рівні розвитку [33, с. 11]. Найпевніше, іграшками могли бути випадкові предмети – каміння, гілочки дерев, квіти та їх комбінації, які проживали коротке життя, а потім зникали, вичерпавши свою функцію.

Людина, що живе в умовах дикої природи, сприймає дерево, звірів, птахів як людських предків-тотем, джерело і умову свого життя. Людина намагається захиститися та вижити за допомогою створення *праіграшки*, яка за своєю суттю спрямована на створення психологічного затишку людини в її середовищі. З часом з'являється

світ речей, зроблених руками людини, а отже – світ культури, яка протистоїть природі й водночас створює умови для взаємодії з нею [3, с. 35].

Найдавнішими зображеннями, виявленими на території України, які можна віднести до прототипів іграшки, є схематичні фігурки тварин і жінок, вирізані з бивня мамонта, знайдені на палеолітичній стоянці у с. Мізин на Десні, а також уламки кам'яних антропоморфних фігурок із Молодови V Чернівецької області [60, с. 61]. В умовах пізнього палеоліту ці образи, очевидно, мали семантичне навантаження, спричинене символіко-міфологічним світоглядом, та використовувалися в обрядах ініціації та мисливських промислів [14, с. 26–27; 33, с. 52; 53, с. 37–38; 56, с. 178–198].

Наступний етап представлений культовими зображеннями людей та тварин із глини, брязкалець та моделей знарядь праці, предметів побуту, транспортних засобів, які виконані в умовно-схематичному стилі та виявлені під час досліджень ранньоземлеробських культур [46, с. 135; 55, с. 73]. В найбільшій кількості вони представлені на пам'ятках трипільської культури, проте трапляються і на поселеннях культур середньостогівської, лійчастого посуду, лінійно-стрічкової кераміки, полгарській, баденській, гумельницькій [14, с. 35].

Незважаючи на зовнішній універсалізм, культові зображення людей, тварин, предметів із глини класифікують за їхнім місцем у житлі та інших приміщеннях, за матеріалом та способом виготовлення, за характером орнаменту та місцем його нанесення. Семантика цих глиняних виробів вочевидь пов'язана з домашнім вогнищем, народженням та смертю, життєдайною силою весняного оновлення природи та сонцем [36, с. 90–96].

У процесі розвитку землеробства зі зміною уявлення людини про світ, природу, зазначені виробы починають диференціюватися і становити образи сил та явищ природи. Після об'єднання локальних культів та пантеонів у загальну систему, розгалуження роду на сім'ї, глиняні фігурки починають виконувати роль хатніх ідолів, які створюються під конкретну ситуацію: хвороба, безпліддя, засуха та ін. [33, с. 58; 34, с. 61–65].

У період бронзи дрібна глиняна пластика є менш чисельною. Фігурки людей, тварин, посудинки, сокирки, коліщата (можливо, від колісничок), «хлібці», «млинці» трапляються у пам'ятках культури: Отомань (XVII–XIV ст. до н. е.) та Станово (XIV–XII ст. до н. е.) на Закарпатті, зрубної (XVI–XII ст. до н. е.) та сабатинівської (XIV–XII ст. до н. е.) у Надчорномор'ї, Ноа (XIII–X ст. до н. е.) у Подністрів'ї, білогрудівської (XI–IX ст. до н. е.) на Правобережжі Дніпра [4, с. 401–403;

27, с. 76–77]. Переважно вони знайдені у зольниках та жертovníках, вимощених із кісток, черепів і глини.

Починаючи з часів ранньої бронзи, сакрального значення набуває яйце. Це відобразилося в існуванні численних еліпсоїдних конструкцій, у курганах, яйцеподібних формах посуду, скорченому положенні поховань [48, с. 48]. За доби пізньої бронзи культові яйця виготовляли з каменю або глини. На сабатинівських поселеннях культові моделі яєць виявлено майже в кожному житлі під вогнищем або серед інших культових речей. Крім того, моделі культових глиняних яєць застосовували для вимощування долівки, нижньої частини стін, печей, лежанок у житлах [3, с. 32].

Значно частіше зооморфна пластика у вигляді свійських тварин трапляється у Лисостеповому Подністрів'ї у голіградській групі культури фракійського гальштату [14, с. 35–36; 27, с. 13–24].

Збіднілість асортименту культової пластики можна пояснити тим, що в цей період в умовах зміни характеру господарювання відбувалися значні етнічні зрушення під час сильного перемішування племен та їх повільного розселення. Як наслідок сталася зміна матеріальної культури та ідеологічного сприйняття [62, с. 200–202].

Пам'ятки глиняної дрібної пластики скіфського періоду локалізувались у лисостеповій частині Лівобережжя Дніпра, яка була заселена скіфами-орачами. Її виявлено на Більському, Пастирському, Шарпівському городищах, поблизу селищ Мачуха Полтавської області, Караван, Черемушни Харківської області та інших [14, с. 38–39; 62, с. 200–202]. Фігурки представлені схематичними зображенням парнокопитих тварин, рідше птахів (півня) або фантастичних істот – грифона. Їх знаходили переважно у зольниках, жертovníках. Крім того, на поверхні деяких з цих іграшок прослідковуються червоні плями, які можливо імітували кров жертви. Таким чином, місце виявлення цих речей та їхні окремі морфологічні ознаки дали змогу дослідникам ствердити їх культове застосування.

У пам'ятках скіфського періоду трапляються узагальнені антропоморфні фігурки, брязкальця, моделі посуду, «хлібці». Статуетки жінок, окремі з яких мали ознаки вагітності, були втіленням жінки-матері або богині землі – заступниці землеробів [62, с. 200–202]. Поза межами Скіфії глиняна дрібна пластика відома у підгірцівсько-милоградській культурі – фігурки тварин, переважно коників та у юхнівській культурі – фігурки тварин, брязкальця круглої та овальної форм [14, с. 39–40].

У похованнях дітей сарматського часу виявлено глиняні посудинки та антропоморфні фігурки з бронзи та каменю [14, с. 40].

Дуже поширеною була мала глиняна скульптура в Північному Причорномор'ї. Як правило, це стилізовані фігурки тварин – коників, корівок, свинок, собак, зайчиків, півників, голубів, ластівок, черепах, верблюдів, мавп, змії тощо. На ніжках декотрих фігурок зроблено отвори, у які, очевидно, вкладали осі з коліщатами. Окремі фігурки мають порожнистий тулуб та отвори для створення звуку.

Антропоморфна пластика представлена глиняними ляльками з рухомими кінцівками та реалістичним зображенням облич. Часто вони трапляються разом з наборами глиняного іграшкового посуду, меблів, моделями овочів та фруктів. Усі вони були пов'язані з культом міфологічно споріднених божеств Афродіти, Артеміди, Кори та інших. Знаходять цю пластику переважно в дитячих похованнях V ст. до н. е. – III ст. н. е. [44, с. 63–64; 14, с. 41–42].

На думку С. Бібікова, традиція семантики цих глиняних поробок продовжена в слов'янських культурах та обрядах, оскільки землеробсько-скотарське середовище докорінно не змінювалося протягом довгого часу. Суспільний лад в основних своїх рисах залишався незмінним. Більш

того, в окремих елементах обрядовості доживає до сучасності. Наприклад, у трансформованому вигляді зберігаються обряди, пов'язані з культом родючості [33, с. 287].

Щоправда, знахідки цих речей поодинокі і фрагментарні. До кола старожитностей, де виявлені подібні речі, належать лише кілька комплексів, досліджених на Мохначанському городищі, Зарічне I та посаді літописної Лтави [42, с. 56].

Не менш важливим був і образ, у якому поставала іграшка. Сюжет *птаха* був оберегом, знаком пам'яті про пробудження землі, світанку, гарного врожаю. *Кінь* став знаком сонця та неба. *Олень* – знаком вдалого шлюбу та багатого життя. *Бик, вівця, коза та собака* були жертвними тваринами. Їх приносили у жертву, щоб задобрити богів, відвести біду, послати дощ під час засухи, вимолити гарний урожай. *Жіночий образ* стає об'єктом культу ще з часів палеоліту. Таємниця та чудо народження, яким наділена жінка, сприймалося як могутня сила та ототожнювалося з родючістю землі. Жіночі божества брали участь у всіх обрядах, пов'язаних з землеробським циклом [31, с. 170; 45, с. 96; 54, с. 326].

Звичайно, вироби цих періодів, скоріше за все, мають культове призначення, а не ігрове, та є зовнішньо формальними праобразами іграшки. Вони допомагали людині пояснити та приборкати ті незрозумілі й неосяжні явища, які відокремлювали людське середовище від природного [33, с. 52–53].

Після прийняття християнства у Київській державі почалася боротьба церкви з язичницькими звичаями та навичками. Однак язичницька міфологія ще довго залишалася актуальною щодо окремих понять та уявлень. Християнська ідеологія була змушена багато в чому використовувати надбання язичницької культури, пристосовувати їх до своїх канонів або навпаки. Зокрема тих, які пов'язані з природою, її явищами та циклами. Так, крім ігрової функції, зооморфна пластика у вигляді водоплавних птахів уособлювала водну стихію, коники були символами сонця, за допомогою звуків свистунців та шуму брязкалець намагалися захистити людину від усього лихого. Проте слід зазначити, що боротьба з ідолопоклонством змусила на деякий час або частково відмовитися від антропоморфної пластики, або стилізувати її таким чином, щоб не можна було відразу виявити людиноподібні риси.

Разом з тим, сюжет вершника залишався незмінним. Зокрема, у фондах Музею історії Києва зберігаються дві іграшки, датовані X–XIII ст. (рис. 1, 2, 3). Це стилізована невеличка за розміром фігурка чоловіка, одягнена у високий головний убір, що сидить верхи на коні, тримаючи його за повід обома руками, або в лівій тримає

Рис. 1. Образотворчий тип.

1 – коник; 2, 3 – вершники; 4, 7–9 – жіночі фігурки; 5, 6 – чоловічі фігурки

повід, а в правій спис у бойовій готовності. Для орнаментації використовували невеличкі керамічні наліпи та прокреслені лінії, які в поєднанні утворюють декоративні візерунки на одязі фігурок, а також з допомогою цих ліній зображувалася кінська зброя. З одного боку, як іграшка воїн-вершник слугував свідченням військової звитяги Руської держави, а з іншого, стає атрибутом багатьох християнських персонажів (Георгій Переможець, Ілля Пророк). Цікавим є те, що з'являються святі покровителі коней – Флор і Лавр.

У фондах Музею зберігається також вісім екземплярів зменшених копій «справжніх» керамічних посудин, які скоріше за все використовувалися як ляльковий посуд, за допомогою якого діти могли відтворити доросле побутове життя (рис. 2, 2–7).

У цей же час якісно нових рис набувають керамічні поробки у формі яйця, що мали надглазурний розпис непрозорими поливами (рис. 3, 1, 2). На збереженні в МІК перебуває одна заготовка та два готові вироби у вигляді полив'яного яйця з кулькою в середині, яка при трясінні створює шумовий ефект. Змінюється технологія їх виготовлення, з'являється розпис, збільшується їх кількісний показник, а разом з тим, вони перетворюються на товарну керамічну продукцію. Також змінюється і смислове навантаження пластики. Вироби стають поліфункціональними. Їх могли використовувати як іграшки-брязкальця, декоративні елементи, обереги для дитини або як сакральну річ, пов'язану з весняними святами [35, с. 257].

На користь гральної функції цієї категорії речей свідчить також те, що, не зважаючи на досить широкий асортимент, окремого промислу для виготовлення іграшок не було. Їх виготовляли разом з посудом із залишків глини.

У XIII ст. виробництво керамічних писанок припинилося [62, с. 21]. Скоріше за все це пов'язано з загальним занепадом керамічного полив'яного виробництва. Щоправда, не потрібно виключати той факт, що ці поробки були пов'язані з язичницькими віруваннями, тому задля зміцнення християнства могли просто заборонити їхнє виготовлення, як і антропоморфні образи.

Отже, у добу середньовіччя ці образи, поширені у середовищі багатьох народів, починають втрачати первісний магічний і сакральний зміст і набувають утилітарних якостей – ігрового інвентарю чи виробів декоративно-ужиткового мистецтва. Хоча не можна виключати збереження формальних, сюжетних та образних рис тих давніх часів, коли світ людини залежав від багатьох природних чинників, завдяки яким набував своїх унікальних рис.

Рис. 2. Господарчо-побутовий тип:
1–7 дитяча посудка

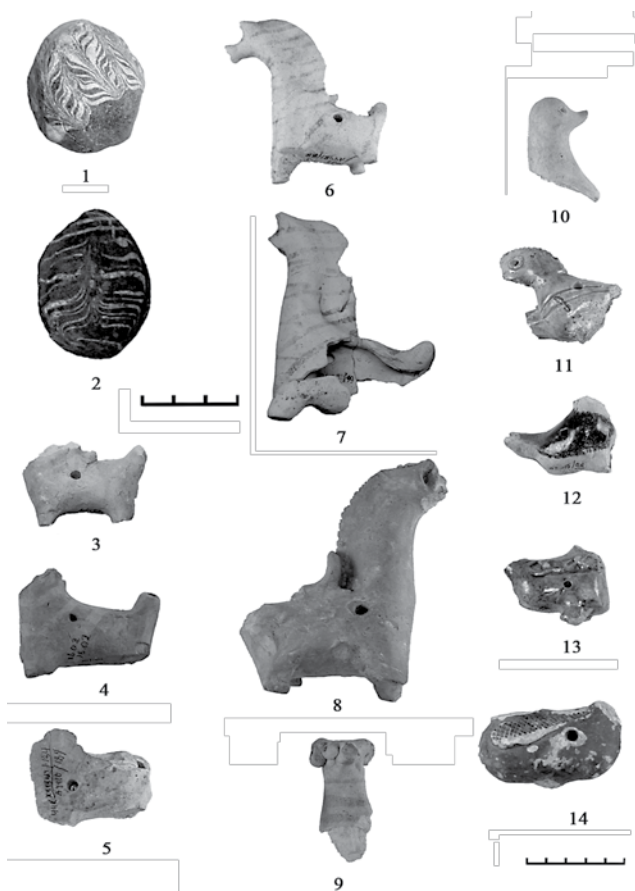

Рис. 3. Шумоутворюючий тип:

1, 2 – писанки (брязкальця); 3–8 – коники-свистунці;
9 – баранчик-свистунець; 10–14 – пташки-свистунці

Щодо керамічної пластики XIV–XVI ст., то тут виникає певна складність через недостатню кількість матеріалів і неналежну дослідженість культурних шарів цього періоду. Проте такі дослідники, як О. Попельницька та Г. Шовкопляс, писали, що керамічні фігурки XIV–XVI ст. представлені фігурками жінок, знайденими на Замковій горі (зберігаються в НМІУ). Їх виготовляли з глини світло-сірого, майже білого кольору, риси обличчя та головний убір відтворені схематично, руки грубо виліплені з глиняних валиків, а пальці на великих долонях позначені довгими надризами. Роль намиста виконують два паралельні тонкі валики, наліплені на верхню частину корпусу. Очі та рот фігурок позначали умовно, наче поспіхом – крапками та рисками [39, с. 2]. У фондах музею лише одну антропоморфну фігурку можна датувати цим часом.

Наявність цих, незначних за кількістю, екземплярів дає змогу стверджувати про неперервність традиції виготовлення дрібної пластики з часів Київської Русі до сьогодення. Хоча, звичайно, їх масове виробництво розпочалося у XVIII ст. внаслідок розвитку ярмаркової торгівлі [33, с. 72].

На зовнішній вигляд київської антропоморфної пластики XVII–XVIII ст. значно вплинуло мистецтво Італії, Німеччини, Польщі, Чехії доби ренесансу та бароко. Зразками «барокових» статуеток є жіночі фігурки, виявлені на вулицях Володимирській, Рейтарській, Юрківській, Аскольдовій могили [40, с. 90].

Їхні об'ємні голівки відтиснені у спеціальних формах. Голівки «барокових» фігурок XVII–XVIII ст. мають ретельно модельований рельєф обличчя (щоки, губи, підборіддя), якого немає у більш ранніх і більш пізніх антропоморфних українських статуеток. Їхні великі очі мають мигдалевидну форму. Голівки одягнені у високі убори, що нагадують одно- чи дворогі ковпаки або українські «кораблики». Як і жіночі фігурки попереднього періоду, вбрані у розширену донизу сукню конічної форми. У фондах МІК зберігається шість жіночих та дві чоловічі фігурки цього періоду (рис. 3, 4–9).

Двома екземплярами представлені фігурки вершників. Вони виконані в умовно-схематичному стилі, розписані червоними вертикальними смугами. Іноді коні зображені осідланими, проте без вершників. Голови тварин відтворено умовно: циліндричні, з гострими вухами. Тулуб також стилізований та опуклий. Ніжки, шия та хвіст – конічної форми, витягнуті з того ж шматка, що і тулуб коня. Фігурки вершників у дрібній керамічній пластичі XVI–XVIII ст. трансформувалися у постаті козаків та жовнірів. Ці вироби

були виявлені під час дослідження Замкової гори [39, с. 6; 40, с. 92].

Щодо зооморфної пластики, то вона представлена, переважно, зображеннями коней (рис. 3, 3–8) і пташок (рис. 3, 10–14). Фігурки інших видів тварин трапляються у поодиноких випадках. Зокрема, у фондах музею наявна одна керамічна іграшка у вигляді баранця (рис. 3, 9). Виготовлені з білої глини, інколи вкриті поливою зеленою, коричневою чи жовтою кольорів. Відомі також вироби, розмальовані червоними фарбами.

Подібні або схожі за ступенем ізоморфності, простоти та лаконічності ліплення виробляли і в XIX, і в XX ст. У Києві вони були знайдені на вулицях Великій Житомирській, 2; вул. П. Осипенко, 9; Нестеровському провулку, 13–17 та Андріївському узвозі у вигляді пташок-свистунців.

Дрібна керамічна пластика, починаючи з пізнього середньовіччя, – продукт інших, більш пізніх стадій культурного розвитку, коли синкретична світоглядна цілісність вже зазнала певної диференціації, поділу на ієрархічно-ціннісні частини. Це значною мірою знизило космологізм творів мистецтва. З культурним та суспільним розвитком починається чітко відокремлюватися фактор виховання від неструктурованої маси повсякденних турбот.

Потреба в іграшці та в грі збільшується разом з цивілізаційним прогресом. Крім того, схожість характеру моделювання з ляльками багатьох пізньосередньовічних європейських країн (виготовлення голів окремо від тулуба) та сучасними російськими народними іграшками з с. Абашево Пензенської області (відтиск обличчя за допомогою штампа) є ще одним підтвердженням на користь ігрової функції цих виробів.

Нині виготовлення цієї категорії матеріалу триває. Народну глиняну іграшку можна побачити, передусім, в експозиціях музеїв, де є колекції кераміки, на виставках декоративно-ужиткового мистецтва, у художніх салонах, на фольклорних святах, етнографічних ярмарках. Вона – предмет колекціонування приватних збирачів [25, с. 58–59].

Отже, перш ніж цілком увійти в сферу дитячого середовища, іграшці довелося пройти тривалий час еволюції та мутації. Спочатку глиняні поробки становили образи різних божеств, пов'язаних з рослинами, тваринами, землею, водою, вогнем і взагалі з ідеєю родючості, жертви, заміни живої жертви на типізовані зображення. Вони виконували захисну роль. Згодом, коли сформувалися родинні відносини та утвердився інститут спадковості, майбутні іграшки набули

статусу господинь хатніх вогнищ, родинних господарів, стали певного роду ідолами та вмістилищами душ покійних предків. Далі іграшки допомагали у народженні дітей, приплоду худоби, при лікуванні, викликали дощ. Формування сюжетних та пластично-образних засад відбулося в епоху Київської Русі. У XVII–XVIII ст. ігрові

функції цих виробів взяли гору над культовими, ритуально-обрядовими, визначилися і набули відносної стабільності їхні пластичні принципи, образні засади та сюжетний характер.

У процесі становлення дитяча іграшка пройшла стадії тотема і божества, сліди яких збережені в народній пам'яті.

Список літератури

- Алексюнас О. С. Писанки та мальованки в колекції Дніпропетровського історичного музею / О. С. Алексюнас // Скарби музеїв. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 34–38.
- Андруг А. Писанки Чернігівщини: історія та сучасність / А. Андруг. – Чернігів : КП «Видавництво “Чернігівські обереги”», 2005. – 36 с.
- Аркин Е. А. Ребенок и его игрушка в условиях первобытной культуры / Е. А. Аркин. – Москва : Гос. центр иссл. ин-та охран. зд. детей и подр., 1935. – 94 с.
- Археологія Української РСР : в 3 т. / ред. кол. : С. С. Березанська, Ю. М. Захарук, О. М. Лесков та ін. – Київ : Наукова думка, 1971. – Т. 1. – 564 с.
- Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы: Источники и методы изучения / А. А. Бобринский. – Москва : Наука, 1978. – 273 с.
- Богусевич В. А. Археологические раскопки в Киеве на Подоле в 1950 г. / В. А. Богусевич // Археология. – 1954. – № IX. – С. 42–53.
- Богуславская И. Я. Русская глиняная игрушка : альбом / И. Я. Богуславская. – Ленинград, 1975. – 148 с.
- Боровський Я. Є. Археологічні дослідження в «городі Ярослава» / Я. Є. Боровський // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – Київ : Наукова думка, 1976. – С. 86–107.
- Боровський Я. Є. Дослідження київського дитинця / Я. Є. Боровський, О. П. Калюк // Стародавній Київ: Археологічні дослідження 1984–1989 : зб. наук. праць. – Київ : Наукова думка, 1993. – С. 3–42.
- Боровський Я. Є. Археологические исследования Верхнего Киева 1978–1982 гг. / Я. Є. Боровський, М. А. Сагайдак // Археологические исследования Киева 1978–1985 гг. : сб. науч. трудов. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 38–59.
- Брайчевська О. А. Вироби дрібної пластики, монети і актові печатки як джерело для вивчення чоловічих головних уборів давньоруського часу / О. А. Брайчевська // Старожитності Південної Русі. Матеріали історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX–XIII ст.» (Чернігів, 15 травня 1990 р.). – Чернігів, 1993. – С. 112–117.
- Валукинский И. В. Глиняные игрушки : сб. Воронежского гос. Историко-культурного музея / И. В. Валукинский. – Воронеж, 1927. – Вып. I. – С. 40–57.
- Валуш А. Керамічні полив'яні писанки в давньоруських старожитностях / А. Валуш // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2003. – Вип. 5. – С. 13–15.
- Герус Л. М. Українська народна / Л. М. Герус. – Київ : Балтія-Друк, 2007. – 64 с.
- Глиняные игрушки XIV–XVIII вв. из археологических коллекций музея : каталог / автор-составитель Н. В. Нестерова, научный консультант – док. ист. наук М. В. Седова. – Владимир, 2002. – 42 с.
- Готун І. А. Керамічна фігурка з багатощарового поселення між Ходосівкою та Лісниками / І. А. Готун, О. В. Маркова // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 101 : Теорія та історія культури. – С. 37–46.
- Данченко Л. Народна кераміка Наддніпрянщини / Л. Данченко. – Київ : Мистецтво, 1969. – 142 с.
- Даркевич В. П. Произведение западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.) / В. П. Даркевич. – Москва : Наука, 1966. – 147 с.
- Динцес Л. А. Русская глиняная игрушка: Происхождение, путь исторического развития / Л. А. Динцес. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1936. – 109 с.
- Кавас К. Писанка / К. Кавас // Народне мистецтво. – 1999. – № 3–4. – С. 56–57.
- Кара-Васильева Т. Писанки / Т. Кара-Васильева // Холмщина і Підляшшя. – Київ, 1997. – С. 270–279.
- Карасева Е. М. Средневековая глиняная игрушка Тульского края / Е. М. Карасева // Куликово поле: вопросы истории культур населения. – 2000. – С. 227–242.
- Каргер М. К. Древний Киев / М. К. Каргер. – Москва ; Ленинград, 1959. – 530 с.
- Лашук Ю. Українські гончарі / Ю. Лашук. – Київ : Тов-во культ. зв'язків з українцями за кордоном, 1968. – 40 с.
- Литвиненко С. Г. Українські назви глиняних іграшок / С. Г. Литвиненко // Проблеми ревалоризації феномена української народної іграшки у сучасних культурно-освітніх умовах : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 2004. – С. 58–59.
- Макарова Т. И. О производстве писанок на Руси / Т. И. Макарова // Культура древней Руси. – Москва : Наука, 1966. – С. 141–145.
- Малеев Ю. М. Зооморфна пластика племен голіградської групи у Подністер'ї / Ю. М. Малеев // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 11. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. – С. 76–77.
- Матейко К. І. До історії української народної кераміки / К. І. Матейко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – Київ, 1954. – Вип. 1. – С. 16–31.
- Матейко К. І. Народна кераміка західних областей Української РСР XIX–XX ст.: Історико-етнографічне дослідження / К. І. Матейко. – Київ : Укр. держ. музей етногр. та худ. промислу, 1959. – 107 с.
- Мишанин В. Д. Глиняна іграшка в гончарних осередках біля Опішного / В. Д. Мишанин // Постметодика. – 2003. – № 5/6. – С. 23–25.
- Мифологический словарь / сост. И. Н. Лосева, Н. С. Капустин, О. Т. Кирсанова, В. Г. Тахтамышев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 890 с.
- Можаева Е. М. Русские игрушечные кони / Е. М. Можаева. – Москва : Сов. Россия, 1976. – 127 с.
- Найден О. С. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості / О. С. Найден. – Київ : АртЕк, 1999. – 256 с.
- Остапенко Н. А. Культ «Світового яйця» в пам'ятках доби бронзи на о. Хортиця / Н. А. Остапенко // Проблеми археології Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 2000. – С. 61–65.
- Павлинская И. Р. Игрушка и мир ребенка в традиционных краях Сибири / И. Р. Павлинская // Традиционное воспитание детей у народов Сибири. – Ленинград : Наука, 1988. – С. 222–252.
- Пассек Т. С. Итоги работ в Молдавии в области первобытной археологии / Т. С. Пассек // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1954. – № 56. – С. 90–96.
- Петрякова Ф. Фаянсові писанки Києво-Межигір'я 1840–1850 рр. за матеріалами колекції ДНУНДМ / Ф. Петрякова //

- 100 років колекції Держ. муз. народ. декоратив. мист. – Київ, 2002. – С. 106–110.
38. Пожоджук Д. Давність української писанки / Д. Пожоджук // Артания. – Львів, 1999. – Кн. 5. – С. 25–27.
 39. Попільницька О. Керамічні вироби дрібної пластики XIV–XVIII ст. з Національного музею історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archeolog-ck.gu/?p=2765>.
 40. Попільницька О. Київський замок XIV–XVII ст. у світлі писемних та археологічних джерел // Историко-географічні дослідження в Україні. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. – № 9. – С. 80–95.
 41. Пошивайло О. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – Київ : Молодь, 1993. – 408 с.
 42. Пуголюк Ю. О. Про один із фактів поклоніння домашнім духам у середовищі літописних сіверян (за матеріалами розкопок у Полтаві у 2007 р.) / Ю. О. Пуголюк // Магістеріум. – 2008. – Вип. 36 : Археологічні студії. – С. 56–58.
 43. Рахно К. Ю. Глиняна іграшка у міфі й ритуалі / К. Ю. Рахно // Постметодика. – 2003. – № 5–6. – С. 20–22.
 44. Русева А. С. Група теракот из Ольвии / А. С. Русева, Н. А. Лейпунская // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры. – Киев, 1982. – С. 63–64.
 45. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – Москва : Наука, 1988. – 783 с.
 46. Рижов С. М. Давня кераміка України / С. М. Рижов, Н. Б. Бурдо, М. Ю. Відейко, Б. В. Магомедов. – Київ, 2001. – Ч. 1. – 220 с.
 47. Суруджій Н. Сакральний зміст писанки і її психологічний аспект / Н. Суруджій // На перехрестях світової науки. – Чернівці, 2006. – С. 163–164.
 48. Сушко А. О. Давньоруські писанки / А. О. Сушко // Археологія. – 2011. – № 2. – С. 46–53.
 49. Сушко А. О. Керамічні дитячі іграшки давньоруського Києва / А. О. Сушко // Сіверщина в історії України. – 2013. – Вип. 6. – С. 19–124.
 50. Тітінюк В. Українська традиційна писанка: її історія та дослідники / В. Тітінюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 1997. – С. 144–146.
 51. Ткаченко В. Передісторія української писанки / В. Ткаченко // Наукові записки з української історії. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 17–21.
 52. Фехнер М. В. Глиняные игрушки московских гончаров (по материалам раскопок ГИМ в 1948 г.) / М. В. Фехнер // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, 1949. – Вып. 12. – С. 52–56.
 53. Филиппов А. К. Антропоморфные статуэтки из Мезина / А. К. Филиппов // Пластика и рисунки древних культур. – Новосибирск, 1983. – С. 37–38.
 54. Фингарет С. Мифы и легенды Древнего Востока / С. Фингарет. – Москва, 2002. – 420 с.
 55. Формозов А. А. Памятники первобытного искусства на территории СССР / А. А. Формозов. – Москва, 1980. – С. 71–73.
 56. Фролов Б. А. Открытие человека / Б. А. Фролов // Первобытное искусство. Антропоморфные изображения. – Новосибирск, 1987. – С. 178–198.
 57. Хохлова Е. Н. Керамическая игрушка / Е. Н. Хохлова // Сборник трудов НИИ ХП. – Москва, 1962. – Вып. 1. – С. 125–148.
 58. Церетели Н. М. Русская крестьянская игрушка / Н. М. Церетели. – Москва ; Ленинград, 1933. – 249 с.
 59. Черкасов В. В. Коломенская глиняная игрушка XII–XVIII вв. в игровой культуре средневековой Руси / В. В. Черкасов // Археология Подмосковья. – Москва, 2004. – С. 309–320.
 60. Черниш О. П. Палеолітична стоянка Молдова V. – Київ, 1961. – 120 с.
 61. Шовкопляс А. М. Давньоруські писанки (з колекції Державного історичного музею УРСР) / Г. М. Шовкопляс // Археологія. – 1980. – Вип. 35. – С. 92–98.
 62. Шрамко Б. А. Новые находки на Бельском городище и некоторые вопросы формирования и семантики образов звериного стиля / Б. А. Шрамко // Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – Москва, 1976. – С. 200–202.
 63. Щербаківський В. Основні елементи орнаменталістики українських писанок та їхнє походження: Студія / В. Щербаківський. – Прага : Укр. істор.-філолог. тов-во, 1925. – 34 с.
 64. Bukowska J. Pisanki polskie z X–XII w. / J. Bukowska. – Polska sziwika Ludows, 1968. – Vol. 7, n. 1. – S. 47.

A. Sushko

CERAMIC TOYS FROM THE ARCHAEOLOGICAL COLLECTION OF THE MUSEUM OF KYIV HISTORY

The article considers children's ceramic toys in the period from the 10th to 19th centuries, the archaeological collection of which are preserved in the Museum of Kyiv history. In the study, the toys are considered as the phenomenon by their meaning, functional purposes, and technique details of ceramic sculpture. The study highlighted children's toys, in their substance and functionality, from the general array of ceramic sculpture. The evolution of the clay toys was synchronous to the social, cultural, and technological development of the society. It begins from the symbolic embodiments of the images of the deified forces of nature: plants, animals, soil, water, fire, and with the idea of fertility in general. Subsequently, symbolic clay miniatures entered the human dwellings in the protective meaning for fireside, family relations, and the wide range of other home cults. Baptism of the Kyivan Rus gave the new stage for the form and the character of the clay items. The game function becomes the main for the objects dating to the 17th-18th century.

The article deals with the manufacturing techniques and considers chronology and typology of the ceramic toys from the Archaeological Collection from the Museum of Kyiv history.

Keywords: Kyiv, toys, typology, technology.

Матеріал надійшов 06.02.2018